

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (3): 983-1000

Ev/و Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meallere Aktarımı Sorunu

The Problem of Transferring the Different Meanings of Conjunction ev/و to Turkish Meāls

Ahmet Karadağ

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, İnönü University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Malatya, Turkey
ahmet.karadag23@inonu.edu.tr orcid.org/0000-0003-0715-1410

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12 February / Şubat 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 25 August / Ağustos 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 983-1000

Cite as / Atıf: Karadağ, Ahmet. Ev/و Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meallere Aktarımı Sorunu [*The Problem of Transferring the Different Meanings of Conjunction ev/و to Turkish Meāls*]. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (Aralık 2021): 983-1000.

<https://doi.org/10.18505/cuid.878995>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Problem of Transferring the Different Meanings of Conjunction *ev/ و* to Turkish Meāls

Abstract: The words used in the languages generally have an original/basic meaning. However, these words gain new and special meanings over time apart from their basic meaning. These emerging meanings are not completely independent of the basic meaning. Because new and special meanings emerge on the axis of basic meaning. In the Qurʾān, naturally, many words are used in connotations other than their original meaning. Therefore, it is not possible to give a correct meaning to the verse without determining the meaning of the words in the verses. In this study, it was investigated whether the conjunction *ev* in the verses was translated into Turkish correctly. For this purpose, firstly, the most accurate meanings of the conjunction *ev* in the verses discussed were tried to be determined from the *vucūh and nezāir* and tafsīr books, then these meanings were compared according to meāls and translation errors were pointed out. Accurate translations are emphasized; alternative translations are also presented when necessary. The conjunction *ev* in its basic meaning in Arabic indicates that the speaker is in doubt and hesitation in sentences expressing proposition and judgment. In sentences such as orders and demands, it indicates that the addressee can choose between the options. However, this conjunction is sometimes used instead of conjunctions/prepositions such as *and, even, to, until* and *except*. In the *vucūh and nezāir* books, which are accepted as the Qurʾānic dictionary, it is agreed that the conjunction *ev* is used instead of *and* and *even* in the Qurʾān. In many tafsīrs much more meanings are given to the conjunction *ev* and it is stated that this conjunction is used instead of conjunctions such as *until, to, except*. In addition, it is stated in the some tafsīrs that conjunction *ev* adds various meanings to the expression such as elaboration, diversity, division and concealment. Where the conjunction *ev* is used in its basic meaning, translation errors were not made in the majority of the translations, except in very rare cases. Translation errors related to the conjunction *ev* mostly occurred when this conjunction was used out of its own meaning. Most of these errors are related to the words attributed to Almighty Allah by stating propositions and judgments. Because the conjunction *ev* used in these sentences indicates that the speaker is in doubt. However, this cannot be the case for Almighty Allah. Because Almighty Allah never doubts the matters He informs. Therefore, it is clear and certain that the conjunction *ev* is not used in the basic sense in such verses. It is determined that in the meāls we examined, this detail was generally not paid attention to. Although it is certain that the conjunction *ev* in these expressions attributed to Allah is not in the basic sense, it cannot always be clearly understood from the context in what sense it is used. Therefore, different opinions have been asserted in the sources on this issue. As a result, a scholar has taken the conjunction *ev* in any verse that comes in such a form to mean *and*, one to *even*, and another to *except*. The author of meāl usually prefers one of these meanings and tries to transfer it to the target language. However, it may not be possible to transfer every preferred meaning to meāl. For example, while it is possible to translate the meaning of *and* and *even* of the conjunction *ev* into Turkish, it doesn't seem possible to transfer the meaning of *ibhām/ hide from the interlocutor*. Therefore, a meāl writer who prefers the meaning of *ibhām* should translate this verse adhering to the words, and explain the meaning in the additional explanation section. Because in such a case, it is not possible to transfer the meaning to Turkish only through translation. Another reason why some verses in which the conjunction *ev* is used are translated incorrectly into Turkish is the attempt to convey the forms of expression particular to Arabic through literal translation. In such cases, the correct meaning should be determined first, and then the translation should be made without depending on the words. Because the purpose of translation is to convey the meaning, not the words. This study has confirmed that the author of the translation should have knowledge of the subtleties of the source and target language, and that he should make maximum use of the works written on *vucūh and nezāir* and the sources of tafsīr. However, it is also emphasized that every information contained in these works should not be accepted as essential without being subject to criticism.

Keywords: Tafsīr, Meāl, Conjunction, Difference, Transfer.

Ev/ ^ج Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meâllere Aktarımı Sorunu

Öz: Dilde kullanılan kelimelerin genel olarak bir asıl/temel manası bulunmasının yanı sıra, bu kelimeler zamanla temel anlamının dışında yeni ve özel anlamlar kazanır. Ortaya çıkan bu anlamlar temel anlamdan bütünüyle bağımsız olmaz. Zira yeni ve özel anlamlar temel anlam ekseninde ortaya çıkar. Kur'ân'da da tabii olarak pek çok kelime kendi asıl anlamının dışında yan anlamlarda da kullanılmıştır. Bu nedenle âyetlere doğru anlam verebilmek için öncelikle âyetlerde geçen kelimelerin bağlamdaki anlamının doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada âyetlerde geçen ev bağlacının Türkçe'ye doğru çevrilip çevrilmediği araştırılmıştır. Bu amaçla ilk önce, ele alınan âyetlerde geçen ev bağlacının en doğru anlamları vücûh-nezair eserlerinden ve tefsir kitaplarından tespit edilmeye çalışılmış, ardından bu anlamlar farklı meâllere göre mukayese edilerek çeviri hatalarına dikkat çekilmiştir. İsbetli çevirilere vurgu yapılarak gerektiği durumlarda alternatif çeviriler de sunulmuştur. Arapçada temel anlamındaki ev bağlacı, yargı cümlelerinde konuşanın şüphe ve tereddütte olduğuna; talep/emir cümlelerinde ise muhatabın seçenekler arasında tercihte bulunma imkânının olduğuna delalet etmektedir. Ancak bu bağlaç bazen temel anlamından uzaklaşarak ve bel/hatta, ilâ/-e kadar, illâ/ancak ve hettâ/-e kadar gibi edat ve bağlaçlar yerine de kullanılmaktadır. Kur'ân sözlüğü olarak kabul edilen vücûh ve nezâir kitaplarında Kur'ân'da ev bağlacının ve ile bel bağlacı yerine kullanıldığı hususunda ittifak sağlanmıştır. Dilbilimsel izahların yer aldığı birçok tefsirde ise ev bağlacına çok daha geniş anlamlar takdir edilmiş ve bu bağlacın ilâ, hettâ ve illâ gibi bağlaçlar yerine de kullanılmasının yanı sıra ifadeye tafsil, çeşitlilik, taksim ve ibhâm gibi çeşitli manalar kattığı da belirtilmiştir. Ev bağlacının temel anlamında kullanıldığı yerlerde çok nadir durumlar dışında meâllerin ekseriyetinde çeviri hatası yapılmamıştır. Ev bağlacı ile ilgili çeviri hataları ekseriyetle bu bağlacın kendi anlamı dışında kullanıldığı durumlarda meydana gelmiştir. Bu hataların büyük bir kısmı da Yüce Allah'a izafe edilen ihbârî âyetler ile ilgilidir. Zira ihbârî cümlelerde kullanılan ev bağlacı konuşanın şüphe ve tereddüt içerisinde olduğuna delalet etmektedir. Ancak yüce Allah için böyle bir durum söz konusu olamaz. Zira Yüce Allah, haber verdiği konulardan asla şüphe etmez. Dolayısıyla bu gibi âyetlerde ev bağlacının temel anlamda kullanılmadığı açık ve kesindir. İncelediğimiz meâllerde ekseriyetle bu ayrıntıya dikkat edilmediği saptanmıştır. Yüce Allah'ın ihbârî bir beyanında ev bağlacının temel anlamda olmadığı kesin olmakla beraber, hangi anlamda kullanıldığı bağlamdan her zaman açık ve net olarak anlaşılamaz. Dolayısıyla bu konuda kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çerçevede ihbârî formda gelen herhangi bir âyetteki ev bağlacını bir âlim ve, biri bel, daha başkası da ibhâm anlamına almıştır. Meâl yazarı bu manalar arasından tercih ettiğini ya da bu manaların dışında karineden yola çıkarak tespit ettiği manayı meâle aktarır. Ancak tercih/takdir edilen mananın meâle aktarılması her zaman mümkün olmayabilir. Örneğin ev bağlacının ve ile bel anlamının Türkçe meâllere yansıtılması mümkün iken, ibhâm anlamının yansıtılması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ibhâm anlamını tercih eden bir meâl yazarının bu âyeti lafza bağlı kalarak çevirip kastedileni ilave açıklama kısmında izah etmesi gerekir. Zira böylesi bir durumda salt çeviri yoluyla mananın Türkçe'ye aktarılması mümkün görünmemektedir. Ev bağlacının kullanıldığı bazı âyetlerin Türkçe'ye yanlış çevrilmesinin bir nedeni de Arapçaya özgü bazı ifade tarzlarının lafza bağlı kalınarak aktarılmaya çalışılmasıdır. Böylesi durumlarda öncelikle mana doğru tespit edilmeye çalışılmalı, ardından lafza bütünüyle bağlı kalınmadan en doğru ve düzgün ifadelerle çeviri yapılmalıdır. Çünkü çeviride maksat lafızları değil manayı aktarmaktır. Bu çalışma, meâl yazarının kaynak ve hedef dilin inceliklerine vakıf olması, vücûh/nezâire dair yazılan eserlerden ve tefsir kaynaklarından azami ölçüde yararlanması gerektiğini teyid etmiştir. Ancak bu eserlerde yer alan her bilginin eleştiriye tabi tutulmadan esas kabul edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Meâl, Bağlaç, İhtilaf, Aktarım.

Giriş

Arapça; kök sözcük sayısı, kökten sözcük türetme, eşanlamlı sözcük, ifade ve anlatım çeşitliliği vb. bakımlardan dünyanın en zengin dilleri arasında yer almaktadır. Zamirler, ism-i işaretler ve ism-i mevsûller gibi kelime grubu açısından muazzam bir çeşitliliğe sahip olan Arap dili, atıf harfleri/bağlaçlar ve bunların kullanım alanları açısından da bu özelliği haizdir.

Arapçada kelime gruplarının birbiri yerine kullanımı yaygındır. Mazi bir fiil müzari bir fiil yerine kullanıldığı gibi, bir harf-i cer başka bir harf-i cer yerine, bir atıf harfi başka bir atıf harfi yerine kullanılabilir. ¹ Bu ve buna benzer durumlar lafız birliğine rağmen mana farklılığının oluşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada, Arapça bir metin olarak indirilip bu dilin kurallarını ve inceliklerini en güzel bir şekilde kullanan Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça geçen ev/أُ atıf harfi ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak kaynaklarda bu atıf harfine yüklenen farklı anlamların tespiti yapılacak, ardından bu anlamların meâllerde ne şekilde karşılık bulduğu araştırılacaktır. Böylece ev atıf harfinin ifadeye kattığı muhtelif anlamların Türkçeye başarılı bir şekilde aktarılıp aktarılmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Zira çevirilerde çoğu zaman lafızların temel anlamları esas alınıp yan/mecaz anlamları göz ardı edilmekte ve bunun neticesinde fahiş hatalar/yanlışlar meydana gelmektedir. Diğer taraftan kaynaklarda ev atıf harfine takdir edilen farklı anlamların isabetli olup olmadığı üzerinde de durulacaktır. Bununla, kaynaklarda ev atıf harfi için zikredilen her mananın meâl yansıtılmaması gerektiğine dikkat çekilecektir. ²

¹ Arapçada harflerin/edatların/bağlaçların birbiri yerine kullanımına dair bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Necdet Ömer Ömer (Beyrut: Muessestü'r-Risâle, 1435/2014), 361-390; Yusuf Karataş, "Arapçada Cer Harflerinin (Edatların) Birbirinin Yerine Kullanımı Olgusu", *Nüşa* 1/36 (2013), 109-140.

² Meâllerdeki hataların/yanlışların boyutunu ortaya koymak ve hassaten ev bağlacıyla ilgili yaygın olan hatalara dikkat çekmek maksadıyla çalışmada olabildiğince fazla meâl irdelenecektir. Pratik olduğundan dolayı da meâllere <http://www.kuranmeali.com/> adlı siteden ulaşılabilecektir. Bu sitede yer alan tercüme, sadeleştirilmiş, eski Türkçe dışındaki toplam otuz beş Türkçe meâlin her biri örnek âyetler çerçevesinde ayrı ayrı analiz edilecektir. Ayrıca meâl adlarının benzerliğinden kaynaklanabilecek muhtemel karışıklıktan dolayı çalışmada meâl isimleri yerine yazarlarının isimleri kullanılacaktır. Sitede meâller yazarlarının isimlerine göre alfabetik sıralanmış olup, çalışmada da bu sıralamaya bağlı kalınacaktır. Ancak herhangi bir meâldeki ifadeye vurgu yapmak, meâlleri isabetli olup olmama durumlarına göre sınıflandırmak gibi durumlarda ise zorunlu olarak bu sıralamaya birebir riayet edilemeyecektir. Sitede yer alan meâller şunlardır: Abdullah-Ahmet Akgül'ün *Yüce Kur'ân'ın Manası ve Mesajı*, Abdülbaki Gölpınarlı'nın (öl. 1982) *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Abdullah Parlıyan'ın *Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Özlü Tefsir*, Ahmet Tekin'in *Tefsîrî Meâl*, Ahmet Varol'un *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ali Bulaç'ın *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Ali Fikri Yavuz'un *Kur'ân-ı Kerîm ve İzzahlı Meâl-i Alisi*, Bahaeddin Sağlam'ın *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meâli*, Besim Atalay'ın *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Cemal Külünkoğlu'nun *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* (Eski ve Yeni), Diyanet Vakfı'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Edip Yüksel'in *Kur'ân Çevirisi*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (öl. 1942) *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Erhan Aktaş'ın *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Türkçe Çevirisi*, Hasan Basri Çantay'ın (öl. 1964) *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli Hakîm*, Hayrat Neşriyat'ın *Muhtasar Meâli Kur'ân*, İlyas Yorulmaz'ın *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İsmail Hakkı İzmirli'nin (öl. 1926) *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Kadri Çelik'in *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Mahmut Kısa'nın *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Mahmut Özdemir'in *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*, Mehmet Okuyan'ın *Kur'ân Meâl-Tefsir*, Mehmet Türk'ün *Allah'ın Kelamı: Meâl-Tefsir*, Mustafa Çavdar'ın *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'ân*, Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâl-i Alisi*, Suat Yıldırım'ın *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Süleyman Ateş'in *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Süleymaniye Vakfı'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Şaban Piriş'in *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Anlamı*, Ümit Şimşek'in *Kur'ân-ı Kerîm'in Açıklamalı Türkçe Meâli* ve Yaşar Nuri Öztürk'ün (ö. 2016) *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*.

Arapçada *ev*, atıf harfi olarak bilinir.³ Atıf harfleri kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlama görevi yüklenirler. Bu çalışmada *ev* atıf harfinin i'râb, nasb halinde kullanımı (أَوْ), cümlede kullanım biçimleri vb. gramatik tahlillere girilmeyecek, bu harfin ifadeye kattığı mana üzerinde durulacaktır.

Ev atıf harfi Arapçada şek, ibhâm, taksim, tesviye, tahyîr ve nakil gibi farklı manalara gelmektedir. Lügatlerde bu atıf harfinin *ve/و*, *bel/بَلَّ*, *hettâ/حَتَّى*, *ilâ/إِلَّا*, *illâ/إِلَّا* gibi atıf harfleri/harf-i cerler yerine kullanıldığı da belirtilmiştir.⁴ Kimi âlimler *ev* atıf harfinin birden fazla seçenekten birinin seçiminde (tahyîr) kullanıldığını, diğer manalarının karine yoluyla çıkarıldığını belirtmişlerdir.⁵ Kimileri de bu atıf harfinin ilk/gerçek görevinin ifadeye şek ve tereddüt manasını katmak olduğunu, diğer anlamlarının ise mecaz yoluyla çıkarıldığını ileri sürmüşlerdir.⁶ Ancak bu durum hemen her lafız için geçerlidir. Zira dilde kullanılan kelimelerin genel olarak bir asıl/temel manası bulunsa da bu kelimeler temel manaları dışında cümle içerisinde yeni anlam/anlamlar da kazanırlar. Şu var ki bu yeni/özel anlamlar temel anlam ekseninde ortaya çıktığından temel anlam ile sonradan kazanılan anlam arasında yakın veya uzak bir ilgi her zaman için söz konusudur.

Kur'an'da geçen harf-i cer, atıf harfi ve edatların/bağlaçların çevirisiyle ilgili birçok Türkçe çalışma yapılmıştır.⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu tarafından yapılan bir çalışmada⁸ *ev* atıf harfi de kısa bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak bu çalışmamızda *ev* atıf harfi çok daha geniş bir perspektiften ele alınacak ve farklı meâllerde bu atıf harfinin çevirisi mukayese yöntemiyle değerlendirilecektir.

Bu kısa girişten sonra kaynaklarda *ev* atıf harfinin ifadeye kattığı anlamlara ve bunların meâllerdeki yansımalarına geçilebilir:

1. Muhataba Tercih İmkânı Tanıması

Kur'an'da talebî/inşâî cümlelerde kullanılan *ev* bağlacı muhatapın sunulan seçenekler arasında muhayyer olduğunu ya da bunlardan her birinin kendisine mübah olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle ahkâm âyetlerinde geçen *ev* bağlacı ifadeye tahyîr ve ibâha anlamı katmaktadır. Dolayısıyla muhatap kendisine önerilen bu seçeneklerden herhangi birini tercih etme imkânına sahip olmakta, bunlardan birini tercih ettiğinde artık diğerlerini yapmak durumunda kalmamaktadır. Örneğin *أَوْ أَهْلِيكُمْ تُطْعَمُونَ مَا أَوْسَطَ مِنْ مَسَاكِينَ عَشْرَةَ أَطْعَامٍ فَكَفَّارَةٌ* âyetinde geçen *ev* bağlacı bu görevi icra etmektedir.

³ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, "ev", *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/103; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "ev", *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 181; Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, "ev", *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 1261; Abdülğani ed-Dakr, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-Arabîyye* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986), 107.

⁴ Ferâhidî, "ev", 103; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, "ev", *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabîyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), 62; Kefevî, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, "ev", *Külliyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 203-206; İbn Manzûr, "ev", 181; Fîrûzâbâdî, "ev", 1261.

⁵ Celaleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008), 336; Kefevî, "ev", 203-206.

⁶ Kefevî, "ev", 206.

⁷ Bu çalışmalardan bazıları için bk. Gıyasettin Arslan, "Kur'an-ı Kerim'de Eyyu Edatı ve Tercümesi Problemi", *Bilimname* 15/2 (2008), 69-97; Mursel Atamov, "Kur'an-ı Kerim'de لعَلَّ - Lealle' Fiilinin Kullanılışı ve Anlamları", *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 77-94; Avnullah Enes Ateş, "Kur'an'da 'Mâ' Bağlacının Farklı Kullanımları ve Kur'an Yorumlarına Etkisi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 26-56; Murat Sarıgül, "Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'an Tercüme Tekniklerine Katkıları", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /14 (2019), 156-174.

⁸ bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Kur'an'ı Yorumlamada Dilin Gücü: Dil, Edebiyat ve Edatlar Bağlamında Bazı Ayetlerin Hermenötik Analizi", *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 16-22.

Yukarıdaki âyet, yeminini bozup bunun kefarecini ödemek isteyenlere seçenekler sunmaktadır. *Ev* bağlacı, aksine bir karine olmadıkça talebî cümlelerde mükellefe seçenekler arasında tercihte bulunma hakkını tanımaktadır. Bu âyette *ev* bağlacının ilk anlamı dışında bir anlam ifade etmesini gerektirecek bir durum olmadığından, yeminini bozan bir kişi bu üç seçenekten birini seçme konusunda serbesttir.

Araştırma konusu yaptığımız tüm meâllerde bu mananın doğru bir şekilde aktarıldığını görmekteyiz. Zira *ev* bağlacı ile ilgili meâl hataları, çalışmanın devamında görüleceği üzere ekseriyetle bu bağlacın kendi anlamının dışında kullanıldığı durumlarda meydana gelmektedir. Ancak şunu belirtelim ki, Bahaeddin Sağlam ilgili kısmı; “(Böyle bir yemin bozmanın) keffareti, ailenize yedirdiğinizin vasatından on miskini yedirmek ve giydirmek veya bir köle azad etmektir.” şeklinde çevirerek âyette geçen ilk *ev* bağlacını *vâv/ ve* atıf harfi/bağlacı olarak değerlendirmiştir. Bunu gerektirecek bir delil ya da karine söz konusu olmadığından böyle bir meâlin isabetli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Yaşar Nuri Öztürk ise bu kısmı; “Böyle bir yeminin keffâreti, ailenize yedirmekte olduğunuz orta derecesinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek, yahut da özgürlüğüne kavuşturmaktır.” şeklinde çevirmiştir. Ancak âyette yedirilip giydirilmesi istenen farklı (miskin/yoksul); özgürlüğüne kavuşturulması istenen ise farklı kişidir (rakabe/köle). Bu nedenle Öztürk’ün çevirisinin de isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

Nehiy manasında kullanılan *ev* bağlacının mübah manasında kullanılan *ev* bağlacının zıttı olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle emir cümlelerinde kullanılan *ev* bağlacı tercih/mübahlık ifade ederken, nehiy cümlelerinde kullanılan *ev* bağlacı ise umumilik ifade etmektedir. *Ev* bağlacında umumilik manasının bulunmasının, nehiy manasında olan nehiyden kaynaklandığı belirtilmiştir. Zira nehiyden sonra gelen nekra kelime, umumilik ifade etmektedir. Bu nedenle de nehiy cümlelerindeki *ev* bağlacı muhataba tercih hakkı vermeme ve zikredilen bütün seçenekleri yasaklamakta, bunlardan hiçbirinin mübah olmadığını ortaya koymaktadır. Bu duruma *فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطِعْ مِنْهُمْ إِنَّمَا أَوْ كَفُورًا* âyeti⁹ misal verilebilir. Zira nehiy formunda gelen bu âyette muhataba tercih hakkı tanınmamış; günahkâra da nanköre de itaat etmemesi gerektiği bildirilmiştir. Bu âyetteki *ev* bağlacının *vâv* atıf harfi anlamında olduğu da belirtilmiştir. Ancak cem etme/umum//birleştirme anlamının nehiyden kaynaklandığı düşüncesi daha isabetli görülmüştür.¹⁰

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının, meâl yazarlarının çoğu tarafından *ve* bağlacı olarak değerlendirildiği; ancak Türkçenin ifade biçimleri göz önünde bulundurularak farklı formlarda meâle yansıtıldığı görülmektedir. Abdullah-Ahmet Algül tarafından hazırlanan meâlde *veya* bağlacı tercih edilmiş ancak; parantez içerisinde bu kelimelerin âyetteki anlamları verilirken *ve* bağlacı tercih edilmiştir. Bir anlamda aynı anda harfî ve manevî tercüme metodu bir arada kullanılarak âyet; “Onlardan günahkâr veya nankör kimselere (*kâfir*lere ve *kötülere*) itaat etme.” şeklinde çevrilmiştir. Besim Atalay ilgili kısmı *hem... hem* bağlacını kullanılarak; “hem günahlıya, hem de kâfir olanlara baş eğme” şeklinde; Cemal Külünkoğlu, Süleymaniye Vakfı Heyeti ve Yaşar Nuri Öztürk ise...*de...de* bağlacını kullanarak; “onların günahkârlarına da nankörlerine de boyun eğme.” ifadesine yakın bir şekilde çevirmişlerdir. Ahmet Tekin, Bayraktar Bayraklı, Edip Yüksel ve Mahmut Kısa *ve* bağlacı ile aynı işlevi gören virgül kullanmışlardır. Ancak Ahmet Tekin âyette geçen *âsimen ev kefûrâ* ifadesini; “bilerek günah işlemekte ısrar edene, nanköre, azgın kâfire” şeklinde çevirerek matuf sayısını arttırmıştır. Edip Yüksel ise kelimeleri birbirine atfetmek yerine nankör kelimesini günahkârın sıfatı yaparak; “onlardan hiçbir nankör günahkâra uyma.” şeklinde çevirmiştir. Kanaatimizce bu iki çeviri şekli de sağlıklı değildir. Abdullah Parlıyan, Bahaeddin Sağlam, Diyanet İşleri Başkanlığı Heyeti (Eski ve Yeni), Erhan Aktaş, İsmail Hakkı İzmirli, Mustafa Çavdar, Suat Yıldırım, Şaban Piriş ve Ümit Şimşek ise *ev* bağlacını doğrudan *ve* bağlacı olarak meâle aktararak âyeti;

⁹ el-İnsân 76/24.

¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 336.

“onlardan günahkâr ve nankör olana itaat etme.” şeklinde bir ifadeyle Türkçeye çevirmişlerdir. Geriye kalan on altı meâl yazarı ise *ev* bağlacının aslî manasını tercih ederek harfî tercüme metodunu benimsemişlerdir.

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının *ve* bağlacı ya da bunun anlamdaşı olan bağlaçlarla yapılan çevirilerinin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu ifade biçiminde mana daha açık olup yanlış anlaşılmalara kapı aralanmamaktadır. Bu çerçevede yukarıdaki âyetin ilgili kısmı için *onların ne günahkârına ne de nankörüne itaat et* şeklinde alternatif bir çeviri önerebiliriz. Zira bu ifade tarzı manayı da pekiştirmektedir. Kaldı ki meâllerin birçoğunda manayı pekiştirmek amacıyla *hiçbir günahkâra ve nanköre boyun eğme* kabilinden ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

2. Konuşanın Şüphede Olduğunu Göstermesi

Ev bağlacı ihbârî cümlelerde mütekellimin konuştuğu durumdan tereddüt ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu bağlacın tereddüt, şek, şüphe vb. ifade etmesi ancak haberî cümlelerde söz konusu olabilir.¹¹ Örneğin *قَالُوا لَبِئْسَ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسُئِلَ الْعَابِدِينَ* âyetindeki¹² *ev* bağlacının şüphe ifade ettiği belirtilmiştir.¹³

Yukarıdaki âyet ihbârî cümle şeklinde gelmiştir. Âyette *ev* bağlacının temel anlamının dışında kullanıldığını gösteren bir karine bulunmadığından aslî anlamına itibar etmek gerekmektedir. İncelediğimiz bütün meâller yukarıdaki âyetin ilgili kısmını; “Bir gün *veya* günün bir kısmı kadar kaldık.”, “Bir gün, *ya da* bir günden daha az bir süre kaldık.” ve “Bir gün, *yahut* günün bir kısmı kadar kaldık” gibi ifade şekillerinden biriyle çevirmişlerdir. Bu ifade şekillerinden her birinin *ev* bağlacının kaynak dildeki anlamını hedef dile isabetli bir şekilde aktardığı söylenebilir. Zira bütün meâllerde *ev* bağlacının temel anlamına itibar edilerek *veya*, *ya da*, *yahut* kelimelerinden biriyle çeviri yapılmıştır. Türkçede sözü edilen bağlaçlar da ifadeye sanı/zan, tercih/seçenek, çeşitlilik, şüphe vb. manalar kazandırmaktadırlar.¹⁴

3. Mutlak Birleştirme İfade Etmesi

Dilbilimciler, ulûmu'l-Kur'ân/vücûhu'l-Kur'ân'a dair eser telif eden müellifler ve pek çok müfessir Kur'ân'da geçen bazı *ev* bağlaçlarının mutlak cem ifade eden *ve* bağlacının yerine kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Örneğin Kur'ân ilimlerinin farklı alanlarında temâyüz eden Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/787), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Bedreddin Zerkeşi (ö. 794/1392) ve Ebu'l-Bekâ el-Kefevî gibi daha pek çok âlim, *فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا لَيْتًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى* âyetinde¹⁵ geçen *ev* bağlacını mutlak birleştirme ifade eden *vâv* atfî harfî anlamına almışlardır.¹⁶

Yukarıdaki âyetin meâli incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

İlyas Yorulmaz'ın; “Firavuna yumuşak bir lisanla mesajlarımı söyleyin. Belki o düşünür de, benden korkar.” şeklinde ve Şaban Piriş'in; “Ona yumuşak söz söyleyin, umulur ki öğüt alır ve korkar.” şeklindeki çevirisi dışındaki tüm meâl yazarları yukarıdaki âyette yer alan *ev* bağlacının aslî anlamına itibar ederek bu bağlacı *yahut*, *veya*, *ya da* vb. ifadelerle çevirmişlerdir. Ancak bazı meâl yazarları *ev* bağlacının temel anlamını baz alarak yaptıkları çevirideki

¹¹ bk. Cevherî, “ev”, 62; Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 4/209; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 334; Kefevî, “ev”, 205; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi/Nahiv* (İstanbul: İFAV, 2009), 378.

¹² el-Mü'minûn 23/113.

¹³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/390; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 334.

¹⁴ bk. *Türk Dil Kurumları (TDK) Sözlükleri*, “veya”, “ya da”, “yahut” (Erişim 1 Şubat2021).

¹⁵ Tâhâ 20/44.

¹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, 253; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 215; İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 365; Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 210; Kefevî, “ev”, 206.

hatanın önüne geçmek amacıyla *en azından, hiç olmazsa* şeklinde takdirlerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede âyetin ilgili kısmını Mahmut Kısa; "Belki bu sayede öğüt alır; yahut en azından ilâhî azaptan korkup zulüm ve haksızlık yapmaktan çekinir.," Mustafa İslamoğlu; "Belki söz dinler ya da en azından (daha ileri gitmekten) çekinir.," Suat Yıldırım ise; "Olur ki aklını başına alır, yahut hiç değilse biraz çekinir." şeklinde çevirmiştir.

Kanaatimize göre mezkûr âyette geçen *ev* bağlacı, *ve* bağlacı anlamında kullanılmıştır. Âyette geçen tezekkür/düşünmek ve haşyet/korkmak kelimeleri birbirlerinin alternatifi değildir ki *ev* bağlacı temel anlamına alınabilmiş olsun. Zira talebî cümlelerde temel anlamına alınan *ev* bağlacı muhataba seçenekler arasında tercihte bulunma hakkı verir. Bu nedenle *ev* bağlacının *ve* bağlacı anlamına alındığı meâllerin isabetli, temel anlamına alındığı meâllerin isabetli olmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan *hiç olmazsa* vb. takdirlerle yapılan meâllerde ise yanlış mana kısmen giderilse de çeviri tam isabetli değildir. Zira *ev* bağlacının sözlüklerde ve bilhassa Kur'ân'da *ve* bağlacı anlamında kullanıldığı sabit olmasına rağmen bu manayı tercih etmek yerine *hiç olmazsa* türünden takdirlerde bulunmak isabetli bir yöntem olmasa gerektir. Ayrıca böyle bir takdirde tezekkürün, haşyetin daha ileri bir aşaması olduğu kati bir şekilde ortaya çıkar ki, bu da kesin bir delile dayanmamaktadır.

4. İdrâb Yoluyla Mübâlağa İfade Etmesi

Kur'ân'da kimi âyetlerde geçen *ev* bağlacının *bel* atfı harfi yerine kullanıldığı; bu nedenle de idrâb ifade ettiği belirtilmiştir. İdrâb, iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi önceki hükmü iptal etme şeklindedir ki, Yüce Allah'ın beyanlarında böyle bir idrâb şeklinin olmadığı konusunda ittifak vardır. Diğeri ise önceki hükmü geçersiz kılmadan bir şeyden başka bir şeye intikal etme şeklindedir. Önceki hükmün iptali söz konusu olmasa da iki hüküm arasında farklılık bulunduğu için bazı âlimler bunu da Yüce Allah için muhal görmüşlerdir. Ancak bazı âlimler bu ifade şeklinin mecazî olup Arapçaya özgü olduğunu ve mübâlağa ifade ettiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu idrâb şeklinin Yüce Allah için muhal olmadığını savunmuşlardır.¹⁷ Bu nedenle kimi müfessirler Yüce Allah'ın ihbârî formda beyanda bulunduğu kimi âyetlerde geçen *ev* bağlacını idrâb anlamına almışlardır.¹⁸ Başvurduğumuz vücûha dair tüm eserlerde de *ev* bağlacının idrâb anlamında kullanıldığı âyetlere örnek verildiği görülmüştür. Nitekim bu kaynaklarda *فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى* âyetinde¹⁹ geçen *ev* bağlacının *bel* anlamında olduğu belirtilmiştir.²⁰

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacına, incelediğimiz meâllerde şu şekilde anlam verilmiştir: Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet Vakfı Heyeti, Ercan Aktaş, İlyas Yorulmaz, Mahmut Kısa, Mehmet Okuyan, Mehmet Türk, Mustafa Çavdar, Mustafa İslamoğlu, Süleymaniye Vakfı Heyeti ve Ümit Şimşek *ev* bağlacına Türkçede pekiştirme ifade eden *hatta*²¹ anlamını vermişlerdir. Okuyan, açıklama kısmında pek haklı olarak âyetteki ifadenin Allah'a ait olmasından dolayı *ev* bağlacına *veya* anlamının verilme-

¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/505.

¹⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2004), 4/246; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 8/67; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/390; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/505. Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 4/210; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 335.

¹⁹ en-Necm 53/9.

²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, 253; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 215; Askerî, *Tashîhu'l-vücûh ve'n-nezâir*, 103; Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, 87; Dâmeğânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 56; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-e'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, 110; Süleyman b. Salih el-Kar'âvî, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse ve Müvâzene* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1990), 193.

²¹ *Hatta* bağlacının Türkçede pekiştirme maksadıyla kullanıldığına dair bk. Atabay, *Sözcük Türleri*, 175-176.

mesi gerektiğini; zira mesafeden söz edilirken Yüce Allah'ın seçenekli bir ifade kullanmasından ziyade, o mesafenin daha yakın olduğu mesajının verildiğini belirtmiştir. Besim Atalay ise Türkçede kullanıldığı bağlama göre pekiştirme de ifade edebilen *de*²² bağlacını tercih ederek âyeti; "Sonra da yaklaştırılan iki yay gibi oldu, daha da yakın" şeklinde çevirmiş; Elmalılı ise; "kabe kavseyini ev edna" şeklinde Arapça lafızları latinize etmeyi tercih etmiştir. Geriye kalan diğer yirmi meâlde ise temel anlamı esas alınan *ev* bağlacı; *veya*, *yahut*²³ ve *belki* kelimelerinden biriyle çevrilmiştir.

Yukarıdaki âyet ihbârî cümle formunda gelmiştir. İhbârî cümlelerde *ev* bağlacı aslî anlamında kullanıldığında ifadeye tereddüt, şüphe vb. anlamlar katmaktadır. Yüce Allah'ın, haber vermiş olduğu bir şeyden şüphe duyması mümkün olmadığına göre bu âyetteki *ev* bağlacının temel anlamında kullanıldığı kabul edilemez. Dolayısıyla bu âyet için; "Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu." türünden meâllerin yanlış olduğunu; "Öyle ki, iki yay aralığı, hatta daha az bir mesafe kaldı" türünden meâllerin ise doğru olduğunu söyleyebiliriz. Elmalılı'nın Arapça kelimeleri latinize etme şeklindeki meâlinin ise anlaşılır olmamasından dolayı isabetli olduğunu söyleyemeyiz. Zira meâllerde asıl olan mananın anlaşılır kılınmasıdır.

5. Muhatap Açısından Mübhemlik İfade Etmesi

Kur'ân'da *ev* bağlacının bir durum hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte bunu dinleyenden gizlemek amacıyla kullanıldığı da belirtilmiştir. Örneğin Bedreddin ez-Zerkeşi (ö. 794/1392) ve Celaleddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre *فَلَمَّا بَرَازَ الْكَوَاكِبَ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ قَالَ اللَّهُ بَلَّغُوا رِسَالَتِي حَقًّا أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* âyetindeki²⁴ *ev* bağlacı bu amaca matuftur.²⁵ Tefsirlerde de kimi âyetlerde²⁶ geçen *ev* bağlacının, Yüce Allah'ın herhangi bir meseleyi muhataplardan gizlemesinin (ibhâm) işareti olarak yorumlanmıştır.²⁷ Pek çok müfessir yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının gerçek anlamda kullanılmadığını ve bu nedenle ifadeye şüphe ve tereddüt anlamı katmadığını bilhassa belirtmiştir. Tefsirlerde bu âyette geçen *ev* bağlacının hangi manada kullanıldığı konusunda ittifak edilmemekle birlikte ibhâm²⁸ anlamının da öne çıkmadığı görülmektedir.²⁹

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının gerçek anlamda olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Zira Hz. Peygamber'in, hidayet üzere olduğundan şüphe etmemesi bir yana, Yüce Allah'ın ona şüphe içeren sözlerle muhataplarına beyanda bulunmasını emretmesi mümkün değildir. Ancak âyette ibhâmdan ziyade muhatapın yanlış yolda olduğunun tariz yoluyla bildirilmesinin söz konusu olduğu kanaatindeyiz. Bir iddianın açık bir şekilde reddedilmesi yerine üstü örtülü bir şekilde reddedilmesinin daha belîğ olduğu gerekçesiyle İmâm Mâtürî'di

²² Türkçede *de* bağlacının pekiştirme amacıyla da kullanıldığına dair bk. Atabay, *Sözcük Türleri*, 152.

²³ Türkçede *yahut* bağlacı, bir düşünceden cayıldığında *daha doğrusu*, *iyisi* anlamlarında kullanılan bir söz şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durum *yahut* bağlacının Türkçede de idrâb anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ancak Türkçede ifadeyi pekiştirme anlamında özel kullanımı bulunmamaktadır. bk. *TDK*, "yahut".

²⁴ Sebe' 34/24.

²⁵ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 4/209; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 334.

²⁶ Bu şekilde değerlendirilen bazı âyetler: el-Bakara 2/19; Yûnus 10/24; Sâffât 37/147.

²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 1/218, 5/505; Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fî ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/167.

²⁸ Yüce Allah'a isnâd edilen ihbârî beyanlarda geçen *ev* bağlacılarından bazıları ibhâm amacına matuf olarak değerlendirilebilse de bize göre Yûnus 10/46 ve el-Ahzâb 33/24 âyetlerinde olduğu üzere Yüce Allah'ın geleceğe dair beyanlardaki *ev* bağlacına ibhâm manasının takdir edilmesi daha isabetlidir. Zira meydana gelecek hadisenin bilgisine vakıf olan Yüce Allah'ın; bu bilgiyi muhataptan gizlemek maksadıyla böyle bir beyanda bulunmuş olması muhtemeldir.

²⁹ bk. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 2/362; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 2/148; Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Kitabu meâni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990), 484; Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelbî. (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/253.

992 | Ahmet Karadağ. Ev/أء Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meâllere ...
(ö. 333/944) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi müfessirler de bu manayı tercih etmişlerdir.³⁰

Türkçe meâllerde de bu âyetteki *ev* bağlacının ifadeye tereddüt anlamı katmadığı, bilakis ifadeyi daha belîğ bir hale getirdiği şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Zira benzer ifade şekilleri dilimizde de mevcuttur. Örneğin Türkçede asıl gücün halkta olduğunu beyan etmek üzere düz cümle yerine “el mi yaman bey mi”³¹ ifadesi kullanılır. Ancak kastedilen manayı doğru bir biçimde ifade etme açısından, meâllerin ekseriyetle başarılı olmadıklarını söyleyebiliriz.

Meâller dikkatli bir şekilde incelendiğinde *ev* bağlaçlarından birinin ya da her ikisinin geçtiği kısmın yanlış çevrildiği, bu nedenle de meâllerde kullanılan ifadelerin anlaşılır olmaktan uzak olduğu görülecektir. Kanaatimizce bu âyetin doğru çevirisi için ilk önce âyette kastedilen mana doğru tespit edilmeli, ardından âyet lafza bağlı kalınmadan en uygun bir ifadeyle Türkçeye çevrilmelidir. Zira çeviride esas olan lafızların değil, mananın aktarılmasıdır. Lafza bütünüyle bağlı kalma bu âyetin doğru çevirisini mümkün kılmamaktadır. Bu âyette gruplardan birinin doğru, diğerinin ise yanlış yolda olduğu anlatılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu manayı doğru bir ifadeyle aktaran meâller şunlardır:

Cemal Külünkoğlu: “O halde ya bizden yahut sizden biri doğru yolda, (diğeri ise) açık bir sapıklık içindedir!”

İlyas Yorulmaz: “O halde söyleyin, biz mi doğru yoldayız, yoksa siz mi? Biz mi açıkça sapıklık içindeyiz, yoksa siz mi?”

Mahmut Kısa: “Ya biz müminler, ya da siz inkârcılar; ikimizden biri doğru yolda, diğeriye apaçık bir sapıklık içindedir!”

Mustafa İslamoğlu: “Şu takdirde biz ya da siz; ama mutlaka (ikimizden biri) doğru yoldaysa, diğeri de derin bir sapıklığa gömülmüş demektir.”

Süleymaniye Vakfı Heyeti: “De ki, ‘Ya biz doğru yoldayız, ya da siz. Birimiz açıkça sapıklıktadır.’”

Ümit Şimşek: “Ya biz, ya da siz-ikimizden biri doğru yolda, diğeri ise apaçık bir sapıklıktadır.”

Diğer tüm meâllerde ise her iki *ev* bağlacının bulunduğu yerde lafzî tercüme metodu tercih edildiğinden maksadı aktarmada isabet edilmemiştir. Örneğin DİB Heyeti tarafından yukarıdaki âyete; “O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!” şeklinde verilen meâl, anlamsız olup mantık hatası içermektedir. Zira âyetten zorunlu olarak iki grubun birbirlerinden farklı yollar tercih ettiği neticesine varılmaktadır. Daha açıkçası âyette, bir grubun hidâyet; diğerinin ise dalâlet yolunu seçtiği ifade edilmektedir. Ancak yukarıdaki meâl buna imkân tanımamaktadır. Zira yukarıdaki meâlden zorunlu olarak şu sonuç çıkmaktadır: Bir grup dalâlet veya hidâyet üzereyken, diğer grup ise ne hidâyet ne de dalâlet üzeredir. Çünkü bu meâlde dalâlet veya hidâyette bulunma durumu sadece bir gruba nispet edilmiştir. Asıl olan ise dalâletin bir tarafa, hidâyetin ise diğer tarafa nispet edilmesidir. Bu meâl hatası şöyle giderilebilir: “O hâlde, ya biz hidâyet üzereyiz ya da siz; ya biz apaçık bir sapıklık üzereyiz ya da siz.”³² Diğer meâller incelendiğinde hepsinde de buna benzer bir hata olduğu görülecektir.

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehl-i sünne*, 4/154; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 7/267.

³¹ *TDK*, “el mi yaman bey mi yaman? el yaman!”.

³² Bu çalışmada esas itibarıyla *ev* bağlacı konu edildiğinden bağlamdan uzaklaşmamak adına diğer dil kurallarına değinilmemiştir. Bu çerçevede yukarıdaki âyetin Türkçe dil kurallarına uygun çevirisi şu şekilde olmalıdır: “O hâlde, ya biz hidâyet üzereyiz ya da siz hidâyet üzeresiniz; ya biz apaçık bir sapıklık üzereyiz ya da siz apaçık bir sapıklık üzeresiniz.”

6. İcmalden Sonra Tafsil İfade Etmesi

Kaynaklarda kimi âyetlerde geçen *ev* bağlacının tafsil işlevi gördüğü belirtilmiştir. Örneğin Süyûti'ye göre *هَذَا هُوَ أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا* âyetindeki³³ *ev* bağlacı³⁴ icmalden sonra tafsil ifade etmek üzere gelmiştir. Zira bu âyette sözü edilen herkes aynı sözü söylememiştir. Bazıları/Yahudiler *Yahudi olun* demişken, bazıları/Hıristiyanlar da *Hıristiyan olun* demişlerdir.³⁵ Lügavî analizlerin yapıldığı kimi tefsirlerde gerek yukarıdaki âyette gerekse benzer ifadelerin yer aldığı (el-Bakara 2/111) âyetinde geçen *ev* bağlacının tafsil maksadıyla kullanıldığına; zira Yahudilerin Yahudiliğe, Hıristiyanların da Hıristiyanlığa davet ettiklerine, bunun zıddının Ehl-i Kitap'ça caiz görülmeyip küfür addedildiğine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla âyette veciz bir üslupla³⁶ "Yahudiler 'Yahudi olun', Hıristiyanlar da 'Hıristiyan olun' dediler" buyurulmuştur.³⁷ Kimi tefsirlerde ise bu çerçevede benzer ifadeler geçmekle birlikte *ev* bağlacının tafsil anlamında kullanıldığı ayrıca zikredilmemiştir.³⁸

Âlimlerin yukarıdaki haklı ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ne Yahudilerin Müslümanlara "Yahudi veya Hıristiyan olun" demeleri, ne de Hıristiyanların Müslümanlara "Yahudi veya Hıristiyan olun" demeleri mümkündür. Zira Ehl-i Kitap'tan her biri, kendi dinlerinin hak olduğunu iddia edip Müslümanların ancak kendi dinlerine girmekle hidayeti bulacaklarını kabul etmektedirler. Kaldı ki bu durum, yukarıdaki âyetin (el-Bakara 2/111) siyâkında *وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَنْ نَسْتَنصِرَكَ عَلَى شَيْءٍ يَا يَهُودُ لَنْ نَسْتَنصِرَكَ عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَنْ نَسْتَنصِرَكَ عَلَى شَيْءٍ* "Yahudiler: Hıristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hıristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler."³⁹ ifadesiyle açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. İncelediğimiz meâllerin sadece ikisinde bu inceliğe dikkat edildiği görülmektedir. DİB (Yeni) meâlinde yukarıdaki âyet; "(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler." şeklinde, Süleymaniye Vakfı meâlinde ise; "(Bir taraf) 'Doğru yola gelmek için Yahudi olmalısınız', (diğeri) 'Hıristiyan olmalısınız' dedi." şeklinde çevrilmiştir. Diğer bütün meâllerde ise bu âyet; "Yahudi, yahut Nasrani olun da doğru yolu bulun dediler", "(Kitap ehli) 'Yahudi veya Hıristiyan olun doğru yolu bulursunuz' dediler", "Onlar: 'Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' derler." vb. şekillerden biriyle çevrilmiştir. Dolayısıyla DİB (Yeni)⁴⁰ ve Süleymaniye Vakfı meâlinin, *ev* bağlacının Arapçadaki veciz kullanımını dikkate alıp lafza bağlı kalmadan ifadeden kastedilen

³³ el-Bakara 2/135.

³⁴ Tefsirlerde bu âyette geçen *ev* bağlacının tafsil ile birlikte *tenvî'* de ifade ettiği belirtilmiştir. bk. Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Mahmûd Abdulkadir Arnavut (Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2004.), 1/95; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/520; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/70.

³⁵ Süyûti, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 335.

³⁶ Arapçada bu veciz kullanım *leff-ü neşr* olarak isimlendirilmektedir. Bir *bedî'* sanatı olan *leff-ü neşr*de, önce iki ya da daha fazla unsur ayrı ayrı veya icmalen zikredilir (*leff*), ardından bunlardan her biri ile ilgili öğeler bir araya getirilir (*neşr*). İlk bölümde yer alan unsurların ikinci bölümde yer alan öğelerden hangisine ait olduğu açıkça belirtilmez, bunları tayin etme işi okuyucuya/dinleyiciye bırakılır. Neşr öğeleri *leff* unsurlarını tamamlayıcı ve açıklayıcı nitelikte olur. bk. Akdemir, "Leff ü neşr", 223; Mürsel Ethem vd., *Kur'an ve Anlam* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 130-143.

³⁷ Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 4/3, 89; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/520, 577; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/70, 135.

³⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-te'vîl ve uyûni'l-akâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Riyad, Mektebetü'l-Übeykân 1418/1998), 1/310; İbn Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/197, 214; Neseфі, *Medâriku't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl*, 1/120.

³⁹ el-Bakara 2/113.

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (Yeni) meâlinde *turnak işareti* yanlış yerde kullanıldığından *doğru yolu bulursunuz* ifadesinin yalnızca Hıristiyanlara ait olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu işaret "(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun' ki doğru yolu bulasınız dediler." şeklinde yer değişirse söz konusu problem ortadan kalkacaktır.

anlamı Türkçeye aktarmaları açısından başarılı oldukları söylenebilir. Zira Türkçede *ev* bağlacının temel anlamına karşılık gelen *veya/yahut/ya da* bağlaçlarının böyle bir işlevi bulunmamaktadır.

7. Gaye ve Sonuç İfade Etmesi

Ev bağlacının Kur'ân'da gaye ve netice bildiren *hettâ* ve *ilâ* yerine⁴¹ kullanıldığı da belirtilmiştir.⁴² Bu bağlacın nefiy ve ispât arasına girdiğinde *hettâ* anlamına geldiği söylenmiştir.⁴³ Bu çerçevede *vücûh* ve *nezâir* müelliflerinden İsmail b. Ahmed el-Hîrî (ö. 430/1039), *قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدُّعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي الْأَرْبَابِ شَدِيدِ تَقَاتُلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ* âyetinde⁴⁴ geçen *ev* bağlacının⁴⁵ *hettâ* anlamında olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Kimi müfessirler, farklı bir kıraatten yola çıkarak bu âyetteki *ev* bağlacının *hettâ/ilâ* manasına alındığına dikkat çekmişken,⁴⁷ kimileri bunun dışında istisnâ anlamının da takdir edildiğini/edilebileceğini belirtmişlerdir.⁴⁸

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacını Abdullah-Ahmet Akgül, Besim Atalay, DİB Heyeti (Eski ve Yeni), Diyanet Vakfı Heyeti, Edip Yüksel, İsmail Hakkı İzmirli, Mehmet Türk ve Suat Yıldırım *hettâ/-e kadar/-e dek* anlamında değerlendirmiş ve ilgili kısma; "Onlar teslim/Müslüman olana kadar/dek savaşacaksınız." kabilinden mana vermişlerdir. Ekseriyeti teşkil eden diğer meâl yazarları ise *ev* bağlacının temel anlamına itibar etmiş ve ilgili kısmı; "Ya onlarla savaşsınız ya da onlar teslim/Müslüman olurlar." vb. ifade şekilleriyle çevirmişlerdir. Ancak bağlacın temel anlamına itibar ettiği görülen Ahmet Tekin ilgili kısma; "Epeyce bir zayıt ve rerek onlarla savaşabilirsiniz. Onlar barış isteyerek savaşız İslâm'ı da kabul etmiş olabilirler." şeklinde çevirerek diğerlerinden farklı bir ifade biçimini tercih etmiştir.

Kanaatimize göre her iki tarafın meâli de doğrudur. Zira âyette geçen *ev* bağlacı *hettâ/-e kadar* manasına da alınsa tercih ifade etmekte ve dolayısıyla her iki ifade arasında esas itibarıyla bir fark bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle "ya onlarla savaşsınız ya da onlar teslim/Müslüman olurlar" cümlesindeki seçenek/tercih durumu, "Onlar teslim/Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşsınız" cümlesi için de geçerlidir. Ancak âyetteki bağlacı *hettâ/ilâ* anlamına almak, anlamın özünde bir değişiklik meydana getirmese de bağlacın temel anlamına itibar etmenin daha doğru bir yöntem olduğu söylenebilir.

8. Çeşitlilik İfade Etmesi

Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde haberî cümlede kullanılan *ev* bağlacının ifadeye tenvî/çeşitlilik anlamı kattığını da belirtmiş ve buna *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً* âyetini⁴⁹ örnek vermiştir. Âyette sözü edilen kişilerin kalplerindeki katlığın bazen arttığını, bazen de kalplerinin ilk kasvet haline geri döndüğünü ifade eden Zerkeşi'ye göre bu bağlacı kalplerdeki farklı halleri beyan etmek üzere getirilmiştir.⁵⁰ Süyûtî ve vücûh ile ilgili eser kaleme alan âlimler *ev* bağlacının bu anlamından söz etmemişlerdir. İfadeye çeşitlilik katma işlevine değinilmemekle birlikte lügavî tahlillerin yer aldığı çoğu tefsirde âyetteki *ev* bağlacının şek ve tereddüt ifade etmediği ya da muhataba nispetle tereddüt, ibhâm vb.

⁴¹ Gaye/netice bildiren *hettâ* ve *ilâ* edatları/bağlaçları arasındaki bazı farklar için bk. Karataş, "Arapçada Cer Harflerinin (Edatların) Birbirinin Yerine Kullanımı Olgusu", 122.

⁴² Ferâhidî, "ev", 103; Kefevî, "ev", 203; İbn Manzûr, "ev", 181; Firûzâbâdî, "ev", 1261.

⁴³ Kefevî, "ev", 204-205.

⁴⁴ el-Fetih 48/16.

⁴⁵ *Ev* bağlacının Âlu İmrân 3/128 ve en-Nisâ 4/15 gibi sayılı birkaç âyette gaye ve sonuç anlamında kullanıldığı ihtimaline değinilmiştir. bk. Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3/391-392, 619.

⁴⁶ Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, 87.

⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/541; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/93.

⁴⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/66; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/713-714.

⁴⁹ el-Bakara 2/74.

⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 4/210.

ifade ettiği özenle belirtilmiştir.⁵¹ Ebû Hayyân da zikretmiş olduğu görüşler arasında en isabetli olanın çeşitlilik olduğunu belirtmiştir. Ancak Ebû Hayyân ifadeye çeşitlilik katma durumunu Zerkeşî'den farklı olarak; "bir grubun kalbi taş gibi, bir grubun ise taştan da katı" şeklinde açıklamıştır.⁵² Benzer açıklamayı bir görüş olarak veren İbn Atıyye (ö. 541/1147) ile Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise tenvî'/çeşitlilik lafzını kullanmamış, görüşler arasında tercihte de bulunmamışlardır.⁵³

Yukarıdaki âyette geçen bağlaç, temel anlamı esas alınarak Ahmet Tekin, Diyanet Vakfı, Hasan Basri Çantay meâlinde *yahut*; Ali Fikri Yavuz, Hayrat Neşriyat, Mahmut Özdemir ve Ömer Nasuhi Bilmen meâlinde *veya*; Bahaeddin Sağlam, İsmail Hakkı İzmirli ve Yaşar Nuri Öztürk meâlinde *belki* şeklinde çevrilmiştir. Çoğunluğu oluşturan diğer bütün meâllerde ise *ev* bağlacı Türkçede mübalâğa ifade eden *hatta* bağlacıyla çevrilmiştir. Besim Atalay farklı olarak idrâb/pekiştirme anlamını *de* bağlacı ile meâle yansıtmaya çalışmış ve ilgili kısmı "yükrekiniz, taş gibi katılaştı, taştan da katı oldu" şeklinde çevirmiştir.

Yukarıdaki âyette Yüce Allah, emirleri karşısında direnen bir toplumun kalplerinin kaskatı kesildiğini haber vermektedir. Yüce Allah'ın, haber verdikleri konusunda tereddüt etmesi muhal olduğuna göre kesinlik bildirmeyen ifadelerle yapılan bütün çevirilerin hatalı olduğunu söyleyebiliriz. Zira *kalpleriniz taş gibi veya/yahut/ya da daha katı oldu* şeklindeki bir ifade Türkçede kesin yargı ortaya koymaktan uzaktır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere incelediğimiz meâllerin çoğunda bu incelik göz önünde bulundurulmuş dolayısıyla da bu açıdan isabet sağlanmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki ilgili âyette geçen *ev* bağlacının ifadeye şek, şüphe ve tereddüt anlamı katmadığı kesin olduğu halde, bu bağlacın, ifadeye Zerkeşî'nin belirttiği şekilde çeşitlilik anlamı kattığı düşüncesi kesin değildir. Zira âyetteki *ev* bağlacı tenvî' anlamına alınabildiği gibi ibhâm ve idrâb gibi anlamlara da muhtemeldir. Dolayısıyla Zerkeşî'nin *ev* bağlacına yüklemiş olduğu çeşitlilik anlamı, en azından bu âyet için ihtimalden öteye geçmemektedir ki, onun bu başlık altında ele aldığı tek âyet örneği de budur. Ayrıca müfessirlerin çoğu bu manaya işaret etmemiş, işaret edenler de bunu bir ihtimal olarak değerlendirmişlerdir.

9. İstisnâ Anlamında Kullanılması

Ev bağlacının Kur'an'da istisnâ bağlacı olan *illâ* yerine kullanıldığı da belirtilmiştir.⁵⁴ Örneğin *إِن جُنَّحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَطَّعْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَتَرَفَّضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ* âyetindeki⁵⁵ *ev* bağlacının *illâ* anlamında olduğu ihtimalinden söz edilmiştir.⁵⁶

İlk dönem lügavî tefsirlerde yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacı ile ilgili herhangi bir değerlendirmenin olmadığı görülmektedir.⁵⁷ Ancak daha sonraki dönemlerde müfessirler bu

⁵¹ Ahfeş, *Kitabu meâni'l-Kur'an*, 115; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 1/156; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/75; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/436-437.

⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/428.

⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/166; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/137-138.

⁵⁴ Sayılı birkaç âyette *ev* bağlacının *illâ* anlamında kullanıldığı zikredilmektedir. Bu âyetlerden bazıları: Âlu İmrân 3/128; Nisâ 4/15; Şûrâ 42/51. bk. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/184; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3/391-392, 619-620, 9/566-567.

⁵⁵ el-Bakara 2/236.

⁵⁶ bk. Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/132; Süyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 335.

⁵⁷ bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/153-154; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, 1/76; Ahfeş, *Kitabu meâni'l-Kur'an* 1/190; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*, 1/318-319.

996 | Ahmet Karadağ. Ev/أُ Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meallere ...

âyetteki bağlaç hakkında farklı vecihlerden söz etmiş ve istisnâ ifade eden *illâ*yı da bu vecihlerden biri olarak zikretmişlerdir.⁵⁸ Süyûtî de *ev* bağlacının Kur'ân'daki farklı manalarını serdederken son olarak *illâ* ve *ilâ* anlamında kullanıldığını aynı başlık altında ele almış ve yukarıdaki âyeti örnek vermiştir.⁵⁹

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının temel anlamını tercih edip ilgili kısmı; “Değmemiş veya mehirlerini takdir etmemiş olduğunuz kadınları boşarsanız size bir vebal yoktur” şeklinde çeviren İsmail Hakkı İzmirli, diğer ihtimalleri ise ilave açıklama bölümünde; “Yahut değmediğiniz veya mehirlerini takdir etmediğiniz müddette; veya değmemiş veya mehirlerini takdir etmemiş iseniz; veya meğer ki, mehri takdir etmiş olasınız; veya mehri takdir edinceye kadar.” şeklinde aktarmıştır. Mahmut Kısa ise *ev* bağlacının hem temel anlamını hem de *vâv* atıf harfi anlamına geldiği görüşünü esas alarak, âyete; “Kendilerine henüz dokunmadan, yani gerdeğe girmeden veya evlilik bedeli olan mehir miktarını belirlemeden, yahut her ikisini de yapmadan hanımlarınızı boşamanız, size günah değildir.” şeklinde anlam vermiştir.

Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, DİB Heyeti (Eski), Hayrat Neşriyat Heyeti, İlyas Yorulmaz, Mehmet Türk, Süleymaniye Vakfı Heyeti ve Şaban Piriş *ev* bağlacını *ve* bağlacı manasına alarak âyete anlam vermişlerdir. Ancak Ali Bulaç *ve* bağlacı yerine virgül kullanmayı tercih etmiştir. Çoğunluğu oluşturan diğer meâl yazarları ise *ev* bağlacının temel anlamına itibar ederek âyete mana vermişlerdir.

Kanaatimizce bu âyetin meâlinde en isabetli yöntemi İsmail Hakkı İzmirli kullanmıştır. Zira İzmirli, tercih ettiği manayı meâl aktarmış, diğer ihtimalleri ise dipnotta belirtmiştir. Bu şekilde kendi tercihinin nihaî anlam olmadığı belirtilmiş olmaktadır. Ancak tercih etmiş olduğu görüşün delilini kısaca belirtmesi daha isabetli olacaktır.

Bize göre bu âyetteki *ev* bağlacı temel anlamında kullanılmamıştır. Zira bu bağlacın ilk/temel anlamı, mutlak cem/birleştirme ifade etmediğinden âyetteki hüküm, seçeneklerden birisinin gerçekleşmesiyle sabit olmaktadır. Diğer bir deyişle mehrin belirlenmemesi ve cinsel ilişkinin gerçekleşmemesi durumlarının her biri, başlı başına erkeği sorumluluktan kurtarmaktadır. Dolayısıyla cinsel ilişkiye girilmeden boşama gerçekleştiği durumda (örfe uygun olarak faydalandırmak/bir şeyler vermek dışında) erkeğe mali bir sorumluluk olmadığı neticesine varılmaktadır. Ancak hemen sonraki *وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَمِصْفٌ* âyette⁶⁰ mehir belirlenip de ilişkiye girilmeden boşama gerçekleştiği durumda, belirlenen mehrin yarısının kadına verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu durumda âyetler arası tenâkuz meydana gelmiş olmaktadır. Çünkü ilk âyette cinsel ilişki olmadan boşama gerçekleştiğinde erkeğe mali sorumluluğun olmadığı, sonraki âyette ise cinsel ilişki olmadan boşama gerçekleştiğinde mehrin yarısının verilmesi gerektiği beyan edilmiş olmaktadır. Ancak *ev* bağlacı *ve* bağlacı anlamına alındığında bu problem giderilmiş olmaktadır. Zira bu durumda ilişkiye girilmemiş ve aynı zamanda mehri de belirlenmemiş kadın boşandığında erkeğe mali sorumluluk olmadığı neticesine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla *ev* bağlacının hangi anlamda kullanıldığı âyetin bağlamından çıkarılmış olmaktadır.

10. Yaklaşırma/Yakınlık Anlamında Kullanılması

Süyûtî; bazı âlimlerin *ev* bağlacının Kur'ân'da yakınlık manasında da kullanıldığı görüşünde olduklarını belirtmiştir. Bu duruma *هُوَ أَقْرَبُ أَوْ هُوَ كَلِمَةُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلِمَةُ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ* âyetini⁶¹ örnek veren Süyûtî, yakınlık manasının *ev* bağlacından kaynaklanmadığını ve dolayısıyla bu görüşün kabul görmediğini ifade etmiştir.⁶² Vücûh kitaplarında âyetteki bağlacın idrâb anlamında

⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/462; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/132; Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl*, 1/198; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/241; Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/487.

⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 335-336.

⁶⁰ el-Bakara 2/237.

⁶¹ en-Nahl 16/77.

⁶² Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 335.

olduğu belirtilmiştir.⁶³ Dilbilimsel izahların yer aldığı tefsirlerin bazılarında bu âyetteki *ev* bağlacı hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamış,⁶⁴ bazılarında ise idrâb vb. vecihlerden söz edilmiştir.⁶⁵

Yukarıdaki âyette geçen *ev* bağlacının yakınlık anlamında olduğuna dair görüş, aşırı tevile dayanmış olup bu nedenle de reddedilmiştir. Zira yakınlık manasının âyette geçen kelimeden, hatta onun ism-i tafdîl halinden kaynaklandığı aşıkardır. İncelediğimiz meâllerin hiçbirinde âyetteki *ev* bağlacı yakınlık manasına alınmamıştır. Ne var ki, âyette geçen *ev* bağlacı Abdullah-Ahmet Akgül, İlyas Yorulmaz, Mahmut Kısa, Mehmet Okuyan ve Yaşar Nuri Öztürk hariç diğer tüm meâl yazarları tarafından temel anlamında değerlendirilirken Okuyan, âyetteki *ev* bağlacının *veya* olarak çevrilemeyeceğini açıklama bölümünde hassaten belirtmiştir. Adı geçen bu meâl yazarları âyetteki *ev* bağlacını idrâb anlamına almış ve ilgili bölümü; “Kıyametin kopması, bir göz açıp kapaması, hatta ondan daha yakındır.” örneğinde olduğu üzere Türkçeye aktararak isabetli bir çeviri yapmışlardır. Belirtildiği üzere ihbârî cümlelerde kullanılan *ev* bağlacı şek ve tereddüt ifade etmektedir. Bu nedenle Yüce Allah’a izafe edilen ifadelerde *ev* bağlacının temel anlamına alınması mümkün değildir. Zira Yüce Allah, haber verdiği bir bilgiden ve konudan tereddüt edecek değildir. Kaldı ki bu âyette geçen *ev* bağlacının idrâb anlamına geldiği kaynaklarda özellikle de belirtilmiştir. Dolayısıyla meâllerin kahir ekseriyetinde tereddüt ve şüpheli çağrıştıran *Kıyamet’in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır* tarzındaki çevirilerin isabetli olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Sık kullanılan bağlaçlardan biri olan *ev*, Kur’ân’da ekseriyetle temel/birincil anlamında kullanılmıştır. Temel anlamındaki *ev* bağlacı, yargı cümlelerinde konuşanın şüphe ve tereddütte olduğunu belirtmekte; talep/emir cümlelerinde ise muhabata seçenekler arasında tercihte bulunma imkânını vermektedir. Bu çalışmada Kur’ân’da aslî anlamında kullanılan *ev* bağlacının Türkçede şüphe, zan, tereddüt, tercih vb. durumları ifade etmek için kullanılan *veya, yahut, ya da ve belki* gibi bağlaçlarla meâllere aktarılarak ekseriyetle isabet edildiği görülmüştür. Zira *ev* bağlacının çevirisiyle ilgili hataların hemen hepsi, bu bağlacı, mecazî anlamda kullanıldığı durumlarda dahi, ilk anlamına almakta ısrar etmeye dayanmaktadır.

Başvurduğumuz vüçûh kitaplarının hepsinde ve tefsirlerin ekseriyetinde Kur’ân’da *ev* bağlacının ilk anlamının dışında *ve* ile *bel* bağlacı anlamında kullanıldığı da belirtilmiştir. Bu iki bağlaç şüphe ve tereddütün aksine kesinlik ve pekiştirme anlamı taşımaktadır. *Ev* bağlacının *ve* ile *bel* anlamında olduğu ileri sürülen âyetlerin hemen hepsi ihbârî formda olan âyetlerdir. Yüce Allah’ın, haber verdiklerinden tereddüt etmesinin mümkün olmamasından hareketle bu âyetlerde geçen *ev* bağlacının şek ve tereddüt ifade eden aslî anlamına alınamayacağı belirtilmiştir. Ancak incelediğimiz meâllerin ekseriyetinde bu ayrıntıya dikkat edilmediği saptanmıştır. Diğer taraftan aynı meâlde bazen bu duruma dikkat edildiği bazen de dikkat edilmediği tespit edilmiştir. Bu inceleğe dikkat edilen meâllerde *ev* bağlacı, Türkçede tereddüt ifade eden *veya/yahut/belki* yerine kesinlik ve pekiştirme ifade eden *ve, hatta, de* vb. bağlaçlarla çevrilmiştir.

Şunu da açık ki, Yüce Allah’ın ihbârî bir beyanında *ev* bağlacının temel anlamda olmadığı kesin olmakla beraber, hangi anlamda kullanıldığı bağlamdan her zaman net olarak anlaşılamaz. Kaldı ki bu konuda kaynaklarda ittifak da sağlanmış değildir. Nitekim ihbârî formda gelen herhangi bir âyetteki *ev* bağlacını bir âlim *ve*, biri *bel*, daha başkası da *ihâm* anlamına

⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*, 253; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vüçûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 215; Dâmeğânî, *Islâhu’l-vüçûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 56.

⁶⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/111; Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 1/364; Ahfeş, *Kitabu meâni’l-Kur’ân* 418; Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 7/271.

⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf* 3/457; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 20/90; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 1/556; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl ve Hakâiku’t-te’vîl*, 2/225-226; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, 5/504-505.

998 | Ahmet Karadağ. Ev/ ٱ Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meâllere ...

almıştır. Meâl yazarı bunlar içerisinden tercih etmiş olduğu manayı ya da bu seçeneklerin dışında karineden yola çıkarak bizatihi tespit etmiş olduğu manayı meâle aktarmak durumundadır. Ancak tercih/tespit edilen her mananın meâle aktarılması mümkün olmayabilir. Bu çerçevede *ev* bağlacının *ve* ile *be/* anlamının Türkçe meâllere yansıtılması mümkün iken *ibhâm* anlamının yansıtılması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla *ibhâm* anlamını tercih eden bir meâl yazarının bu âyeti lafza bağlı kalarak çevirip kastedileni dipnotta açıklaması elzemdir.

Ev bağlacının tafsil/tenvî ifade etmesi ise bu bağlacın kullanıldığı âyetlerde Arapçaya özgü veciz ifadeden kaynaklanmaktadır. Bu veciz ifade meâllerin tamamına yakınında harf-i tercüme metoduyla Türkçeye çevrilmiştir. Bizce böyle bir âyetin doğru çevirisi için öncelikle âyette anlatılmak istenen tespit edilmeli, daha sonra lafza bağlı kalınmadan âyete mana verilmelidir. Zira çeviride lafızlardan ziyade mananın aktarılması önemlidir. Ayrıca Türkçede *ev* bağlacının temel anlamına karşılık gelen *veya/yahut/ya da* bağlaçlarının *tafsil* işlevi bulunmamaktadır ki böyle bir çeviri metodu mümkün görünsün.

Kimi âlimler sayılı birkaç âyette geçen *ev* bağlacının *ilâ* ve *illâ* edatları/bağlaçları yerine kullanıldığını savunmuşlardır. Ancak bu görüşe vücûha dair yazılan eserlerde ve tefsirlerin ekseriyetinde yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu manaların meâllerde tercih edilmesi durumunda dipnotta bu duruma dikkat çekilmesi gerektiği kanaatindeyiz. *Ev* bağlacının *yakınlık* anlamında kullanıldığı görüşü ise, aşırı tevile dayanmakta olup tamamen ilgili âyette geçen kelimedenden mülhemeldir. Dolayısıyla meâllerde zikredilmeye değer değildir.

Bu çalışma neticesinde vücûh ve nezâir ilminin önemi; vücûh eserlerine ve tefsir kitaplarına başvurmadan meâl yazılmaması gerektiği bir kez daha kanıtlanmıştır. Zira Kur'ân lafızlarının anlam sahasına hâkim olmadan yazılan bir meâlde eksik ve hataların olması kaçınılmazdır. Ancak bu kaynaklarda lafza takdir edilen her manaya da itibar edilmemelidir.

Kaynakça

- Ahfeş Evsat, Saîd b. Mes'ade el-. *Kitabu meâni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmûd Karâa. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Akdemir, Hikmet. "Haber". *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. 72-90. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Akdemir, Hikmet. "İnşâ". *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. 130-160. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Akdemir, Hikmet. "Leff ü neşr". *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. 223. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Arslan, Gıyasettin. "Kur'an-ı Kerim'de Eyyu Edatı ve Tercümesi Problemi". *Bilimname* 15/2 (2008), 69-97.
- Askerî, Ebû Hilâl el-. *Tashîhu'l-vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1424/2007.
- Atabay, Neşe. *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Atamov, Mursel. "Kur'an-ı Kerim'de 'لَعَلَّ' - Lealle' Fiilinin Kullanılışı ve Anlamları". *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 77-94.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'ân'da 'Mâ' Bağlacının Farklı Kullanımları ve Kur'ân Yorumlarına Etkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 26-56.
- Beydâvî, Nâsruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Mahmûd Abdulkadir Arnavut. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2. Basım, 1425/2004.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2011.
- Cârim, Ali-Emin, Mustafa. *el-Belağatu'l-vâdiha*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi/Nahiv*. İstanbul: İFAV, 7. Basım, 2009.
- Dakr, Abdülğani ed-. *Mu'cemü'l-kavâidi'l-Arabiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986.
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed ed-. *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdülaziz Seyyid el-Ehl. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1403/1983.
- Ebû Hayyân, el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenâ et-Teymî. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fuad Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- Ethem, Mürsel vd. *Kur'an ve Anlam*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyâd el-. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub el-. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Hacıeminoğlu, Necmettin *Türk Dilinde Edatlar. En Eski Metinlerden Zamanımıza Kadar*. İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Kur'an'ı Yorumlamada Dilin Gücü: Dil, Edebiyat ve Edatlar Bağlamında Bazı Ayetlerin Hermenötik Analizi". *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 7-31.
- Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-. *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11. Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hîrî, İsmail b. Ahmed el-. *Vücûhu'l-Kur'ân*. thk. Celaleddin es-Süyûtî. Beyrut: Nâşirûn, 1432/2011.
- İbn Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. Thk. Sa'd b. Necdet Ömer Ömer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'l-e'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.

- 1000 | Ahmet Karadağ. Ev/â Bağlacının İfadeye Kattığı Farklı Anlamların Türkçe Meallere ...**
Karataş, Yusuf. "Arapçada Cer Harflerinin (Edatların) Birbirinin Yerine Kullanımı Olgusu".
Nüsha 1/36 (2013), 109-140.
- Kar'âvî, Süleyman b. Salih. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse ve Müvâzene*. Ri-
yad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1990.
- Kefevî, Eyyûb b. Musa. el-Hüseynî el-. *Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te'vîlâtü ehl-i sünne*. thk.
Fatıma Yusuf el-Haymî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2004.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Ri-
yad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011.
- Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*.
thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Sarıgül, Murat. "Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân
Tercüme Tekniklerine Katkıları". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /14
(Aralık 2019), 156-174.
- Süyûtî, Celaleddin es-. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-
Risâle, 1429/2008.
- Râzî, Fahreddîn er-. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- TDK Sözlükleri, Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. "veya". Erişim 1 Şubat 2021. [https://soz-
luk.gov.tr/](https://soz-luk.gov.tr/)
- TDK Sözlükleri, Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. "ya da". Erişim 1 Şubat 2021. [https://soz-
luk.gov.tr/](https://soz-luk.gov.tr/)
- TDK Sözlükleri, Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. "yahut". Erişim 1 Şubat 2021. [https://soz-
luk.gov.tr/](https://soz-luk.gov.tr/)
- Türkçe Kur'ân Mealleri. Erişim: 01 Haziran 2021. <http://www.kuranmeali.com/>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdülcélil Abduh Şelbî.
Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed
Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-te'vîl ve uyûni'l-
akâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. Riyad, Mektebetü'l-Übeykân 1418/1998.